

heoloģičesko i istoričesko minalo, Sofia 1930; W. Stubenrauch, *Kulturgeographie des Deliorman*, Berlin 1933; V. Marinov, *Delī Orman*, Sofia 1941; a.m.f., *Proizhod i istoričeska sudba na bālgarskoto naselenie v Ludogorieto XIV-XIX vek*, Sofia 1988; J. Eckmann, *Razgrad Türk Ağzı, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırma*, İstanbul 1953; J. Nemeth, *Zur Einteilung der Türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia 1956; Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürüklük, Tatarlar ve Evlād-ı Fātihān*, İstanbul 1957, s. 146-149, 315-316; K. Veliki — V. Trajkov, *Bālgarskata Emigratsija vāv Vlahia pred Rusko-Truskata Vojna, 1828-1829*, Sofia 1980; I. Georgieva (ed.), *Bālgarskite Aliani, Sbornik etnografski Materiali*, Sofia 1991; C. Jireček, "Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, Sowie die Völkerschafter der Gagauzi und Surguči im heutigen Bulgarien", *Sitzungsberichte der Königlich-böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Philos.-Geschichtliche Klasse*, Prag 1889; D. J. Gadžanov, "Vorläufiger Bericht des Lektors der Türkische Sprache an der universität Sofia: Reise im Auftrag der Balkankommission zur türkischen Dialect Studien in Nord-Ost Bulgarien", *Anzeiger der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse*, XLVI/5, Jahrgang 1911, s. 28-42; XLVII/3 (1912), s. 13-20; S. S. Bobčev, "Za Deliormanskite Turci i za Kāzālbāšite", *Sbornik na Bālgarskata Akademija na Naukite*, XXIV/14, Sofia 1931, s. 1-16; Fr. Babinger, "Das Bektaschi-Kloster Demir Baba", *MSOS*, XXXIV (1931), s. 1-10; T. Kowalski, "Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du north-est", *Mémoires de la commission orientaliste*, nr. 16, Krakau 1933, s. 1-28; a.m.f., "Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja", *RO*, XIV (1939), s. 66-80; Ö. Lutfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, II (1942), s. 278-386; Margarita Vasilieva, "Demografski otnošenija v Razgradsko prez XV-XIX vek", *Vekove (Bālgarsko Istoričesko Družestvo)*, III, Sofia 1972, s. 46-51; Ara Margos — A. Simeonova, "Kāsnosrednovkovna crkva pri c. Goljam İzvor, Razgradsko", *Muzej i Pametnitsite na Kulturata*, III, Sofia 1972, s. 16-19; Ara Margos, "Kāsnosrednovkovna tsārkva v selo Hirsova, Razgradsko", *Izvestija na Narodnija Muzej-Varna*, XIX (XXXIV), Varna 1983, s. 133-135; a.m.f., "Kāsnosrednovkovnitate tsārkvi Sv. Dimitār i Sv. Nikola v Selo Poroište [Arnaudkōy] Razgradsko", a.e., XXII (XXXVII), Varna 1986, s. 107-132; F. de Jong, "Notes on Islamic Brotherhoods in Northeast Bulgaria", *Isl.*, LXII/2 (1986), s. 303-308; Elena Grozdanova, "Naselenieto na Razgradsko, Šumensko i Tārgovištiko prez XVII vek", *IP*, XLIII/2 (1987), s. 62-82; Feridun M. Ermenec, "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskān Tipi ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989) Tebliğler*, Ankara 1990, s. 543-550; Machiel Kiel, "Hrāzgrad-Hezāzgrad-Razgrad, The Vicissitudes of a Turkish Town in Bulgaria", *Turcica*, XXI-XXIII, Paris 1991, s. 496-562; T. Kowalski v.dğr., "Deli Orman", *EP* (İng.), II, 202-203.

MACHIEL KIEL

DELLA VALLE, Pietro

(1586-1652)

Çeşitli Doğu ülkelerini dolaşarak gözlemlerini yazan İtalyan araştırmacı, edip ve seyyah.

Soylu bir ailenin çocuğu olarak Roma'da dünyaya geldi; din eğitimi gördü ve aynı yıllarda klasik İtalyan edebiyatı ve hukuku ile de ilgilendi. Başlıca arzusu, o zamana kadar sadece kitaplardan tanıdığı Kudüs'ü ziyaret etmek, dininin doğduğu mukaddes toprakları görüp hacı olmak ve "hacı" (il pellegrino) lakabıyla anılmaktı. Papalığın, XVII. yüzyılın başlarında Hıristiyanlığın yayılmasına hizmet etmek ve Osmanlı Devleti'ne karşı müttefik bulmak amacıyla İran'a delegeler ve propagandacılar gönderilmesini planladığı sırada bu arzusuna kavuştu ve bir papalık kuruluşu olan Congregatio de Propaganda Fidei'nin maddi desteğiyle yaklaşık on iki yıl devam eden Doğu ülkeleri seyahatini gerçekleştirdi. Yola çıkmadan önce de gideceği yerler hakkında bilgi toplamak amacıyla Rönesans devri yazarlarının bütün eserlerini okudu.

8 Haziran 1614'te bir kalyonla Venedik'ten ayrılan Della Valle 15 Ağustos 1614'te İstanbul'a vardı. Burada kaldığı bir yılı aşkın sürede bütün önemli semtlerle eğlence ve mesire yerlerini gezdi ve başlıca binaları gördü; bu arada birçok yazma kitap topladı. Çeşitli kesimlerden kişilerle arkadaşlıklar kurdu ve özellikle yeni gelen Venedik elçisi Almorò Nani ile ahbab olarak onun I. Ahmed'in huzuruna kabulü merasiminde hazır bulundu. 23 Ağustos 1614 - 19 Eylül 1615 tarihleri arasında yazıp arkadaşı Mario Schipano'ya gönderdiği on mektupta günlük hayat, görüştüğü kimseler ve özellikle tanışıp sempati duyduğu Sadrazam Nasuh Paşa hakkında bilgiler verdi; ayrıca Türkçe'yi öğrenmeye başladığını, ramazan ayını ve Türkler'in kahve içmeye duydukları ilgiyi anlattı ki onun bu son anlattıklarının daha sonra İtalyanlar arasında kahve içme alışkanlığının başlamasında büyük etkisi olmuştur. 25 Eylül 1615'te İstanbul'dan ayrılıp Sakız ve Rodos'a uğrayarak İskenderiye'ye gitti; oradan da yine gemiyle Kahire'ye geçti, buradaki Türk idareciler ve halkın ileri gelenleriyle görüştü.

Ona göre burası Roma ve İstanbul'dan daha büyüktü ve Türk idareciler yönetimde etkiliydi. Ardından Kudüs'e gidip hacı oldu ve mukaddes toprakları dolaşarak oradan kuzeye hareket etti. Halep civarında iken gönderdiği mektuplarda, o güne kadar hiçbir İtalyan'ın görmediğini ve göremeyeceğini söylediği ilginç manzaraları anlattı ve ayrıca katıldığı kervan seyahatleri hakkında bilgiler verdi.

1616 yazında çöl yolunu takip ederek Bağdat'a gitti; buradan aralık ayında gönderdiği mektupta Mardinli bir Hıristiyan kadınla evlendiğinden bahseder. Kendisiyle dolaştıktan sonra Roma'ya götürdüğü hanım bir süre sonra ölmüştür. Ocak 1617'de İsfahan'a, daha sonra Mâzenderan ve Gilan'a geçen Della Valle, 1623 yılı başlarına kadar İran'da kaldı. Onun İran seyahati, aslında Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir cephe açmak için İranlı yöneticileri ikna etme amacına yönelik idiyse de bu konuda başarılı olamadı. Buna karşılık yoğun kültürel faaliyetlerde bulundu ve Farsça öğrenerek hakkında "bir Acem şairi" dedirtecek kadar başarılı şiirler yazdı, ayrıca Hâfız-ı Şîrâzî'yi yorumladı (geniş bilgi için bk. Bertotti, s. 121-127). Ocak 1623'te Bender Abbas'tan bir İngiliz gemisine binerek Hindistan'a hareket etti. Burada yaklaşık iki yıl kaldı ve sahildeki şehirleri dolaştı. Kuzey Hindistan'da Bâbü İmparatorluğu topraklarında bir ticaret merkezi olan Sûret'i gördü. Yazdıklarına göre halkının çoğu Hindü olan Sûret'te pek çok Avrupalı bulunuyordu; Kambay'a da Hollandalı tüccarlar yerleşmişti. Ahmedâbâd'dan gönderdiği mektupta Hindü'lerin ölüm merasimlerine ve yogilere ilişkin bilgiler verdi. Goa'da çeşitli festivallere katıldı ve 16 Kasım 1624'te buradan Maskat'a hareket etti. Daha sonra ülkesine geri dönmek üzere Suriye sahillerine geldi ve deniz yoluyla Kıbrıs, Malta, Sicilya ve Napoli'ye geçip oradan da 28 Mart 1626'da Roma'ya ulaştı.

Della Valle'nin eserleri çoğunlukla mektuplarından oluşur ve bunları kendisi hayatta iken bizzat bastırmaya başlamıştır. Önce bir kısım mektuplarının yanı sıra Gürcistan üzerine kaleme aldığı gözlemleriyle İran Şahı I. Abbas hakkındaki görüşlerini yayımladı. Della Valle'nin ölümünden on yıl sonra diğer mektuplarının büyük bir kısmı ile birlikte tek-

rar yayımlanan bu kitap, her ne kadar geleneksel seyahatnâme tarzında basılmışsa da (*Viaggi di Pietro Della Valle il Pellegrino*, Roma 1662) eser aslında mektup türünün seçkin bir örneğidir. Sonraları yapılan çeşitli neşirlerden en çok beğenilenler, daha az eksiklik ihtiva etmeleri sebebiyle G. Gancia'nın (*Viaggi di Pietro Della Valle, il Pellegrino*, Brighton 1843) ve L. Bianconi'nin (*Viaggio in Levante di Pietro Della Valle*, Firenze 1942) çalışmaları olmuştur. 1972 yılında mektupların tamamının ayrıntılı ve ilmi açıklama yeni bir neşri yapılmak istenmişse de sadece bir tek cilt yayımlanabilmiştir (F. Gaeta — L. Lockhart, *I Viaggi di Pietro Della Valle: Lettere dalla Persia*, I, Roma 1972). Bu husustaki son çalışma G. Bull tarafından yapılmış ve mektuplar *The Travels of Pietro Della Valle*, The Pilgrim adı altında yayımlanmıştır (London 1989).

Della Valle'nin eserleri çeşitli Avrupa dillerine tercüme edildi ve Doğu dünyasının değişik yönlerini incelemek isteyen araştırmacıların başlıca kaynağı oldu. Bunlardan coğrafya tarihçisi Roberto Almagià eserleri coğrafya, ünlü Türkolog Ettore Rossi de İran ve Türk kültürleriyle dilleri açısından değerlendirdi (bk. bibl.). Ayrıca İran ile ilgili kısımlar İranlılar, Hindistan'a ait bilgiler İngilizler tarafından tercüme edilerek incelendi. İstanbul ve Osmanlı toplumu hakkında verdiği bilgiler de XVII. yüzyıl Osmanlı araştırmacılarının vazgeçilmez kaynakları arasındadır. Della Valle'nin Türkiye'de ve İran'da iken İran tebaası Türkler arasında öğrendiği Türkçe üzerine hazırladığı Türk dili grameri yayımlanmamış, fakat XIX. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi'nde E. Rossi tarafından, özellikle taşıdığı öneme yer verilerek ilim âlemine tanıtılmıştır (*Atti del XIX. Congresso*, s. 202-209).

Della Valle, seyahat dönüşü İslâm ülkelerinden getirdiği Arabî hurufat ile İtalya'da gelişmekte olan Doğu eserlerinin basılması hareketini hızlandırmış, topladığı değerli yazma eserlerin ölümünden sonra ailesi tarafından papalık makamına hediye edilmesi suretiyle de ünlü Vatikan Kütüphanesi'nin kurulmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Halen yayımlanmamış notları ve çeşitli evrakı Vatikan Kütüphanesi ile Modena Belediyesi'nin arşivlerinde bulunmaktadır (bk. Rossi, *RSO*, XXII, 92-98).

BİBLİYOGRAFYA :

T. Bertelè, *Il Palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie*, Bologna 1932, s. 132, 133, 163, 174, 349, 350; E. Rossi, "Importansa dell'inedita grammatica turca di Pietro Della Valle", *Atti del XIX. Congresso Internazionale degli Orientalisti*, Roma 1938, s. 202-209; a.m.f., "Versi turchi e altri scritti inediti di Pietro Della Valle", *RSO*, XXII (1947), s. 92-98; a.m.f., "Poesie Inedite in persiano di Pietro Della Valle", a.e., XXVIII (1953), s. 108-117; a.m.f., "Pietro Della Valle orientalista romano (1586-1652)", *OM*, XXXII (1953), s. 49-64; P. G. Bietenholz, *Pietro Della Valle (1586-1652): Studien zur Geschichte der Orientkenntnis und des Orientbildes im Abendlande*, Basel - Stuttgart 1962; R. Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat* (trc. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1991, bk. fihrist; R. Almagià, "Per una conoscenza più completa della figura e dell'opera di Pietro Della Valle", *Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei*, VIII. seri, sy. 6 (1951), s. 375-381; a.m.f., "Pietro Della Valle (nel terzo centenario della morte)", *Rivista Geografica Italiana*, XL, Roma 1953, s. 1-18; C. Calosso, "Pietro Della Valle un viaggiatore italiano nella Turchia di Ahmed I", *DTCF Batı Dilleri ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*, I/4, Ankara 1969, s. 99-106; Mahvash Alemi, "Viaggiatori europei nei giardini persiani", *Islam Storia e Civiltà*, sy. 1, Roma 1982, s. 19-29; J. D. Gurney, "Pietro Della Valle: The Limits of Perception", *BSOAS*, XLIX/1 (1986), s. 103-116; F. Bertotti, "Un viaggiatore romano e un poeta persiano: Pietro Della Valle estimatore e divulgatore di Hâfız", *Islam Storia e Civiltà*, sy. 31, Roma 1990, s. 121-127; Tourkhan Gandjei, "Turkish in the Safavid Court of Isfahan", *Turcica*, XXI-XXIII, Paris 1991, s. 309-312; M. Longhena, "Della Valle, Pietro", *Enciclopedia Italiana*, Roma 1931, XII, 559.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

DELLÂL

(دلال)

**Bir haberi çarşı pazar dolaşım
bağurarak halka duyuran
veya satılacak bir malın
alim şatımında vasıta olup
pazarlığı sonuçlandıran kimse.**

Arapça'da **delâlet** (yol gösterme) kökünden gelen dellâl sözlükte "alıcı ile satıcı arasında aracılık yapan kimse" anlamına gelmektedir. Farsça asıllı olan ve bazı hadislerde geçen (Buhârî, "Büyü", 64, 71; Ebû Dâvûd, "Büyü", 1) simsar kelimesinin de Hz. Peygamber devrinden beri yaygın olarak aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır (Kettânî, II, 286).

İslâm dünyasında gerek iç ticarete gerekse yabancılarla olan ticarî münasebetlerde baştan beri dellâlların varlığı bilinmektedir. Erkek dellâllar yanında özellikle haremlere girip mal satımında aracılık yapan kadın dellâllar da vardı.

Fâtımiler'de dellâlların ancak belirli malların satımında aracılık yaptığı, Memlûkler'de bunların yaptıkları satışın % 2 dellâliye ücreti aldıkları ve bunun da yarısını devlete vergi olarak ödedikleri kaynaklarda geçmektedir.

Osmanlılar'da bir haberi duyurmak veya ticarî sahada satıcı ile alıcı arasında uzlaşmayı sağlamakla görevli iki ayrı dellâl vardı. Dellâlbaşının emrinde hareket eden haberci dellâllar kendilerine bildirilen haberi halka duyururlar, buna karşılık yevmiye hesabıyla belirli bir ücret alırlardı. Halka haber veren ve emir tebliğ eden dellâllar padişah ölümünde veya cülûslarında durumu halka bildirmekle yükümlü olup devletin resmî memuru statüsünde idiler. Aynı şekilde İstanbul ayaklanmalarında padişahın emrini halka duyurmakla görevlendirildikleri gibi âsiler tarafından da halkın kendi yanlarında yer alması için dellâl çıkarıldığı bilinmektedir. Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'da ticarî sahada görev yapan dellâllardan dış bedestende 200, yeni bedestende yetmiş (*Seyahatnâme*, I, 614, 617), 1640 tarihli *Narh Defteri*'ne göre de bezzâzistan ve bit pazarında 120'şer dellâl (Kütükoğlu, s. 287) bulunmaktaydı. XV. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir ticaret merkezi olan Tokat'ta yirmi biri müslüman, beşi gayri müslim olmak üzere yirmi altı dellâlin mevcut olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

Ticarî alanda görev yapan dellâllar emlak dellâli, bedesten dellâli, balıkthane dellâli, araba dellâli, esirci dellâli, ibrişim dellâli, at pazarı dellâli gibi adlarla anılmışlardır. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda bu dellâllardan esnaf-ı dellâlân-ı bedestân-ı enderûn, esnaf-ı dellâlân-ı bedestân-ı bîrûn ve esnaf-ı dellâlân-ı bedestân-ı cedîd hakkında bilgi vermekte ve pîrlerinin Ebû'n-Nidâ olduğunu belirtmektedir (*Seyahatnâme*, I, 614-615, 617). Bu şekilde herhangi bir meslekte görev yapan dellâl sorumlu olduğu meslek dışında başka bir alanda dellâllık yapamazdı.

Dellâllığın Osmanlı ticarî hayatında önemli bir yeri olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Meselâ 1479'da İstanbul ve Galata dellâllığının üç yıllığının 1 milyon akçeye satılması, 1484'te yine üç yıllık bir zaman zarfında tüccarların gümürük resimlerinden 970.000 akçe dellâliye elde edilmesi bu teşkilâtın önemini ortaya koymaktadır.